

Egidijus Abromavičius

Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lagerių Šilutės r. Macikų k. kapinių archeologiniai tyrinėjimai

Tiriant lagerių istoriją labai svarbūs yra archeologiniai vietovės tyrimai, vaizdžiai papildantys Antrojo pasaulinio karo ir pokario Lietuvos istorijos paveikslą. Projekto „Mirties namai 1939–1955 m. Prikeltos atminties žinia“ pagrindu 2013 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras užsakė du archeologinius žvalgomuosius tyrimus Šilutės r. savivaldybės Armalėnų kaimo Žaliosios gatvės ir Macikų kaimo senųjų kapinių ir Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lagerių objektų komplekso teritorijose. Archeologinius tyrimus atliko archeologų grupė: tyrimų vadovas Egidijus Abromavičius, archeologai Edvinas Ubis, Daumantas Kiulkys ir Miglė Urbonaitė. Archeologiniai žvalgomieji tyrimai buvo atlikti 2014 m. gegužės–lapkričio mėnesiais. Pagal mokslinės archeologinės komisijos patvirtintą projektą buvo kasama tokiu gyliu, kad būtų galima aptikti palaidojimo duobes. Buvo atliekama tiriamo objekto fotofiksacija, schemas ir brėžinius parengė E. Abromavičius. Visi matavimai buvo atliekami naudojantis GPS stotimi GPS/GNSS Receiver-EPOCH 35, taip pat buvo naudojamosi metalo detektoriumi XP GMAXX GOLD.

2012 ir 2014 m. tyrimų apžvalga

Šilutės r. savivaldybės Armalėnų kaimo Žaliosios gatvės teritorijos archeologiniai žvalgomieji tyrimai

2012 m. tyrimų apžvalga. 2011 m. lapkričio 11 d. Armalėnų kaimo vakariename pakraštyje, Žaliojoje gatvėje, ties naujai statomu gyvenamuoju namu, ekskavatoriumi kasant vandentiekio tranšėją, maždaug 1,2 m gylyje buvo aptikti žmonių palaikai. Pagal kaukolių skaičių buvo spėjama, kad tai 10 žmonių palaikai. Dėl to 2012 m. šioje vietovėje buvo atlikti geofizikiniai žvalgymai. Juos pagal tarptautinio mokslinio bendradarbiavimo sutartį tarp Klaipėdos universiteto Baltijos jūros regiono istorijos ir archeologijos instituto ir Romėnų–germanų komisijos (Römisch-Germanische Kommission) iš Frankfurto prie Maino (Vokietija) atliko dr. Sebastianas Messalas (Sebastian Messal). Tyrimų vietoje magnetinis laukas buvo matuojamas 5 antenų magnetometru SENSYS DLM 98/5, iš viso išmatuotas 1,5 ha dydžio plotas. Analizuojant užfiksuotus magnetinio lauko matavimo duomenis nustatytos kelios didelio dydžio duobių vietos, kurios galėjo būti naudojamos laidojimui. 2012 m. E. Abromavičiaus vadovaujama tyrimų grupė atliko archeologinius žvalgomuosius tyrimus Žaliosios g. teritorijoje: ištyrė dešimt 2 m × 5 m dydžio perkasų, vieną 2 m × 2 m dydžio šurfą, du 2 m × 1 m dydžio šurfus. Iš viso buvo iširtas 108 kv. m žemės plotas. Tiriant paaiškėjo, kad šioje vietoje iš viso gali būti 7 masinio palaidojimo vietos, kurių kiekvienos dydis yra 1,6 m × 20 m (1 schema).

Istorinių duomenų tyrimas. Jį atliekant remtasi trimis neskelbtais šaltiniais: R. Maslausko darbu „Ataskaita. Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites. 1999-04-08. Vilnius–Šilutė“; Armalėnų kaimo gyventojų Dovydo Stučkos (Statzka) 1944 m. lapkričio 16–18 d. NKVD apklausos protokolais ir „Hildos Petraitytės atsiminimais apie rusų belaisvių laidojimą 1943–1944 m. Armalėnuose, Koblenco dvaro žemėje“ (2011-11-24 iššifravo Šilutės muziejaus muziejininkas I. Giniotis).

Analizuojant šiuos istorinius šaltinius nustatyta, kad 1942–1943 m. žiemą per dieną mirdavo apie 40 sovietinių karo belaisvių, dažniausiai nuo išsekimo ir ligų. Iš pradžių jie buvo laidojami maždaug 500 m nuo karo belaisvių lagerio. D. Stučkos liudijimu, mirusius kalinius nuogus veždavo rogėmis, laidojama buvo duobėse po 20–25 žmones. Šio liudininko parodymu, 1944 m. rudenį tokių masinių kapų prie Macikų būta apie 60, dar 200–300 individualių kapų būta už lagerio, priešais 3-iąją sargybos bokštelį.

Anot liudininkės H. Petraitytės, 1943–1944 m., kai Macikuose prie upės laidojimui ėmė trūkti vietos, mirusius kalinius imta laidoti Armalėnų kaimo ūkininko Koblenco (Koblenz) žemėje. Laidojimo vieta yra maždaug 1,5 km į pietryčius nuo Macikų karo

Armalėnai 2014 m.

belaisvių lagerio. Liudininkės teigimu, čia laidoti tik sovietiniai karo belaisviai, mirę dėmėtosios šiltinės epidemijos metu. Mirusiuosius, kurių nuogi kūnai būdavo pridengti milinėmis, atnešdavo neštuvais sovietiniai karo belaisviai. Mirusieji laidoti 2–3 m pločio pailgose duobėse (tranšėjose), orientuotose šiaurės–pietų kryptimi. Laidojimo duobės buvo kasamos dabartinės Žaliosios g. vietoje dviem eilėmis. Duobėse laidota po 20 žmonių. Iš pradžių į duobes guldydavo 10 mirusiųjų, jų kūnus užberdavo chlorkalkėmis, ant šių palaikų guldydavo kitus 10, irgi apiberdavo chlorkalkėmis ir užkasdavo.

2014 m. archeologinių žvalgomųjų tyrimų rezultatai. Pagrindinis archeologinių žvalgomųjų tyrimų Armalėnų k. Žaliojoje gatvėje tikslas buvo išsiaiškinti, ar Žaliosios g. pietinėje dalyje yra masinių kapaviečių, taip pat nustatyti, ar apie 150 m į vakarus nuo Žaliosios g. esančioje kalvoje (1 schema), kur 2012 m. atliktų magnetometrinių tyrimų metu buvo nustatytos anomalijos, buvo laidojami žmonės.

2014 m. papildomai buvo ištirtos keturios 2 m × 5 m ploto perkastos, iš viso 40 kv. m: archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu pietinėje Žaliosios g. dalyje buvo ištirtos dvi 2 m × 5 m dydžio perkastos ir dvi 2 m × 5 m dydžio perkastos apie 150 m į vakarus nuo Žaliosios gatvės (1 schema). Armalėnų kaimo vakariniame pakraštyje, dab. Žaliosios g. rajone, Antrojo pasaulinio karo belaisvių lageryje mirę kaliniai laidoti 1943–1944 m. Liudininkų teigimu, čia palaidoti sovietiniai karo belaisviai. Apie tai liudija 2011 m. kasant vandentiekio tranšėją aptikti žmonių palaikai ir paskiri radiniai. Tiriant paaiškėjo, kad 2012 m. tyrimų metu buvo aptiktos galbūt visos palaidojimų vietos, nes 2014 m. naujų laidojimo vietų ar atskirų radinių aptikta nebuvo. Nustatyta, kad Macikų lagerio Antrojo pasaulinio karo belaisvių masinio laidojimo vieta apima maždaug 0,4 ha dydžio teritoriją.

1-ąja perkasa buvo tiriamas 2 m × 5 m dydžio žemės plotas. Jame įgilintų struktūrų ar radinių aptikta nebuvo. Perkasa buvo tirta rankiniu būdu – kastuvais, o po tyrimų užkasta mechanizuotai.

2-ąja perkasa buvo tiriamas 2 m × 5 m dydžio žemės plotas (šiaurės–pietų kryptimi) apie 25 m į šiaurės rytus nuo 1-osios perkastos. Rytinėje perkastos dalyje per visą perkastos ilgį buvo aptiktas apie 0,5 m pločio perkasimas. Padarius pjūvį paaiškėjo, kad tai buvęs Žaliosios g. irigacinis griovys. Daugiau jokių įgilintų struktūrų ar radinių 2-ojoje perkasoje aptikta nebuvo.

3-iąja perkasa buvo tiriamas 2 m × 5 m dydžio žemės plotas (vakarų–rytų kryptimi) apie 150 m į vakarus nuo Žaliosios g. ant kalvelės. Jokių įgilintų struktūrų ar radinių 3-iojoje perkasoje aptikta nebuvo.

4-ąja perkasa buvo tiriamas 2 m × 5 m dydžio žemės plotas (šiaurės – pietų kryptimi) apie 10 m nuo 3-iosios perkastos. Jokių įgilintų struktūrų ar radinių 4-ojoje perkasoje aptikta nebuvo.

Šilutės r. savivaldybės Macikų kaimo Senųjų kapinių ir Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lagerių objektų komplekso archeologiniai žvalgomieji tyrimai

Į Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą įtrauktą Macikų k. lagerių ir kapų istorinį kompleksą sudaro Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lageriai, karceris ir kapai.

Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lageriai buvo Macikų kaimo šiaurės rytinėje dalyje, 1,5 km į šiaurę nuo Šilutės–Žemaičių Naumiesčio kelio, Šyšos upės kairiajame krante, į pietryčius nuo Hermano Zudermano gatvės. Karceris – pietvakarinėje lagerių dalyje. Kapai – šiaurinėje lagerių teritorijos dalyje. Čia užkasti žuvę, mirę šių lagerių kaliniai.

2011 ir 2012 m. tyrimų apžvalga. 2011 m. Macikuose, Vilties g., archeologas M. Petkus atliko archeologinius tyrimus, kurių metu iš viso ištyrė 51 kv. m plotą, tačiau jokių archeologiškai vertingų kultūrinių sluoksnių ir palaidojimų neaptiko. 2012 m. archeologas M. Petkus Macikų dvaro sodybos teritorijoje ištyrė 6 kv. m plotą, vertingo kultūrinio sluoksnio aptikta nebuvo.

2014 m. archeologinių žvalgomųjų tyrimų rezultatai. Pagrindinis archeologinių žvalgomųjų tyrimų tikslas, pasitarus su užsakovu, buvo detalizuoti Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulago lagerių kapinių ribas ir nustatyti, kaip kapinėse išdėstyti kapai. Iš viso kapinėse ir už jų 2014 m. birželio–lapkričio mėnesiais įvairaus dydžio perkasomis (2 schema) buvo ištirtas 435 kv. m žemės plotas, rasti 82 archeologiniai radiniai. Pagrindinę radinių grupę sudaro kasdienės apyvokos daiktai: variniai šaukštai, aliumininiai maisto indeliai. Nemažą dalį radinių sudarė belgų kariuomenės uniforminės sagos su liūto ženklų ir kt.

1-ąja perkasa buvo tiriamas 2 m × 20 m žemės plotas kapinių šiaurinėje dalyje (šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi). Šioje perkasoje aptiktos 7 kapų duobės ir 2 duobės, skirtos lagerio šiukšlėms sumesti. Pastarosiose duobėse rasta nemaža radinių, daugiausia belgiškų karinių uniformų sagų.

Belgijos kariuomenės
uniformų sagos

Lietuvos kariuomenės
uniformų sagos

Karių katiliukai ir jų
dangteliai

Macikai 2014 m. M 1:600

Sutartiniai ženklai

- Macikų koncentracijos stovyklos objektų kompleksas(17035)
- 2014m. tirtų perkazų vietas
- Gailimos lapų duobės
- Tyrosios iškarnos

Metrai

Karo belaisvio
identifikacinis
žetonas.
1939–1944 m.

Puodeliai

Rašalo ir
tušo buteliukai

Šaukštai

Karių gertuvės

SSSR 15, 20 ir 3 kapeikų
nominalų monetos

Buteliai

2-ąją perkasa buvo tiriamas 2 m × 20 m žemės plotas apie 40 m į pietryčius nuo 1-osios perkasos kapinių viduje (šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi). Čia buvo aptiktos 3 ūkinės duobės, kuriose rasta maisto dubenėlių, belgiškų karinių uniformų sagų, puodelių, gertuvių, stiklinių butelių, surūdijusių neaiškių geležinių radinių.

3-iąją perkasa buvo tiriamas daugiakampio formos apie 80 kv. m žemės plotas 23 m į šiaurę nuo 2-osios perkasos kapinių viduje (šiaurės rytų dalyje). Perkasoje po velėnos sluoksniu atkasti buvusio pastato, kurio plotas apie 70 kv. m, pamatai. Čia aptikta nemaža buitinių daiktų: varinių šaukštų, maisto indelių ir kt.

4-ąją perkasa buvo tiriamas 2 m × 20 m žemės plotas apie 35 m į pietryčius nuo 2-osios perkasos kapinių viduje (šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi). Perkasoje aptiktos 6 ūkinės paskirties duobės, jose – rusiška kapeika ir kitų radinių.

5-ąją perkasa buvo tiriamas 1 m × 10 m žemės plotas ties vakarine kapinių dalimi už kapinių tvoros ant Šyšos upės kranto (šiaurės – pietų kryptimi). Pietinėje perkasos dalyje atidengtas galbūt kapo duobės kontūras. Čia nebuvo aptikta jokių radinių.

6-ąją perkasa buvo tiriamas 2 m × 20 m žemės plotas ties pietine kapinių dalimi už kapinių tvoros (vakarų – rytų kryptimi). Perkasos vakarinėje dalyje buvo aptikti du 0,3 m pločio perkasimai, abu skersai perkasos, maždaug apie 0,5 m vienas nuo kito. Lyginant su 1995 m. E. Stankevičiaus darytu „Macikų konclagerio planu“ paaiškėjo, kad tai tikriausiai lagerio šiaurės vakarų dalies tvoros vietos. Ši tvora juosė buvusią „Rusų zoną“. Daugiau jokių radinių ar objektų 6-ojoje perkasoje aptikta nebuvo.

7-ąją perkasa buvo tiriamas 1,5 m × 25 m (37,5 kv. m) dydžio žemės plotas ties šiaurine kapinių dalimi apie 10 m į šiaurę už kapinių tvoros (2 schema) (vakarų – rytų kryptimi). Jokių radinių ar objektų 7-ojoje perkasoje aptikta nebuvo.

8-ąją perkasa buvo tiriamas 1,5 m × 25 m (37,5 kv. m) dydžio žemės plotas ties šiaurine kapinių dalimi apie 10 m į šiaurę už kapinių tvoros ir apie 10 m į rytus nuo 7-osios perkasos (2 schema). Jokių radinių ar objektų 8-ojoje perkasoje aptikta nebuvo.

1955 m. Lietuvos SSR socialinio aprūpinimo ministerijos įsakymu Macikų kaime buvo įkurti Pagrynių invalidų namai. 1982 m. jiems buvo pastatytas naujas trijų aukštų gyvenamasis pastatas. 1988 m. pastatytas 70 vietų gyvenamasis pastatas, skirtas neįgaliems vaikams. Šiuo metu šie socialinės globos namai vadinami Šilutės pensionatu.

1995 m. Macikuose atidarytas buvusių lagerių muziejus.